

Themadag over waarden en kritisch ouder worden (2000)

Sieth Delhaas

Ignatiushuis te Amsterdam 18 februari 2000

Inleiding

Beginnen: Verwijzing naar het boek 'Vrouwen van dagen'. Waarom geschreven? Het oud worden van vrouwen die in de tijd van de feministische bewustwording van de zeventiger jaren anders gingen kijken en kiezen.

Bedoeling: Boek gebruiken om thema's met vrouwen verder uit te diepen.

Wens: Dat vrouwen opnieuw bij elkaar komen, zoals in de jaren zeventig, om zich te bezinnen op wat feministische en kritische vrouwen staat te doen bij het oud worden.

Oud-worden wordt vaak gecombineerd met de eigenschap wijsheid.

Hebben vrouwen die deelnamen aan de cultuurkritiek van de zestiger en zeventiger jaren eigen visies ontwikkeld: hoe te leven in die veranderende en veranderde cultuur?

Gaan zij te rade bij feministische wetenschapsters?

Wat spreekt hen aan?

Waar leggen zij de nadruk op?

Welke waarden willen zij benadrukken?

Een mogelijkheid is zich te her-bezinnen op diverse waarden die in onze cultuur draagkrachtig en houdbaar zijn gebleken.

Welke zijn die waarden? En waarom zijn ze voor vrouwen-van-dagen draagkrachtig en houdbaar?

Nog steeds?

Zijn bijvoorbeeld - en dat is voor mij een belangrijke vraag, die ik met jullie wil onderzoeken vandaag - zijn die van oudsher bekende en gewaardeerde waarden ook van betekenis gebleken voor vrouwen?

Hebben ze het leven van vrouwen ook meer gelukkig, beter gemaakt?

Of stonden die waarden ten dienste van instituten? Ideeën? Een bepaalde godsdienst?

Hebben die oude vertrouwde waarden bijgedragen aan een leven waarin vrouwen haar eigen mogelijkheden hebben kunnen ontplooien?

De herbezinning op waarden zal diepgaand moeten zijn, wil ze voor de toekomst van vrouwen werkelijk ruimte kunnen scheppen.

En, waar ik erg benieuwd naar ben: hebben vrouwen nieuwe, andere waarden ontdekt?

Daarmee houden we ons vandaag bezig.

Beginnen met een schrijfoefening:

Schrijfoefening: Een waarde is voor mij belangrijk als ...

=====

Andere manier van denken

Psyche: het vermogen tot denken, verstaan en spreken. Psychologie: de kennis daarvan. Door feministische zienswijzen is er een andere manier van denken, verstaan en spreken ontstaan. Een ander veld. Dat betekent dat het op bepaalde punten, kanten, van dat veld niet meer aansluit bij het oude, waarmee breuken zijn ontstaan, of waarvan het is losgescheurd. Of waar het is los gerafeld. Of waar het vanzelf heeft losgelaten.

Waarde is geen vastliggend begrip. Waarde wordt bepaald. Bijvoorbeeld door:

- het materiële als geld, kunst, vastgoed als woningen, gebouwen.

Het is een ruilwaarde.

Waarvoor stijgt of daalt een waarde?

Een waarde is altijd in vergelijking met iets anders.

Gezegde: het is niet de moeite waard. Het sop is de kool niet waard.

Waarde in het woordenboek: betekenis van iets in a) zedelijk - gedrag; b) geestelijk; c) esthetisch; d) in persoonlijk opzicht.

Waardevast is een soort garantie. Een waardevast pensioen; de waarde gaat mee met de dagwaarde van de geldsoort.

Waarborgen: een borg, een zekerheid voor de waarde.

Je kunt zeggen: waarde is zoiets als de grond waarop je staat. De grond waaruit je je eigen bestaan opbouwt. Van waaruit iemands denken vertrekt. Van waaruit iemand begint te redeneren. Vervolgens begint te handelen. De grond als burger, waarop een samenleving wordt opgebouwd.

Een waarde kun je ook een grondbeginsel noemen. Of een principe.

Waarden zijn dus geen privébezit. Iemand ontwikkelt zijn waarden niet op z'n eentje. Mensen die waarden willen uitdragen in denken, spreken of handelen, grijpen terug op waarden die in de traditie zijn ontwikkeld.

Door wie zijn die waarden ontwikkeld?

Hebben jullie zelf het idee dat je tijdens je leven een waarde ontwikkeld hebt?

Welke? In welk verband? In welke groep? Organisatie?

Traditie

Als we spreken over teruggrijpen op waarden uit de traditie, dan moeten we heel ver terug. Het woord traditie zegt het al: traditie komt van het Latijnse tradere d.w.z. doorgeven. Mensen die bezig zijn met doorgeven doen dat bewust of onbewust. Wie zijn de mensen uit die traditie? We hadden het over waarde als een grondbeginsel, waaruit iemands denken vertrekt.

Filosofen zijn de denkers. Mensen die filosoferen, zijn de mensen die van dat nadenken hun beroep hebben gemaakt. Zij hebben uitgedacht en opgeschreven wat de waarden zijn en wat die inhouden.

Mensen die die waarden van de filosofen onderbouwen met een bovennatuurlijk extra grondbeginsel of principe, zijn de geestelijken. De theologen, de priesters. De mensen die

preken in kerken. Grote gebouwen waar veel mensen bijeenkwamen en die in een uur tijd heel veel mensen konden/kunnen beïnvloeden met de waarden die de filosofen hebben uitgedacht, die theologen nog eens extra hebben onderbouwd en die de eenvoudige, niet geleerde of gespecialiseerde gelovigen zich eigen moeten maken.

Daarnaast zijn er ethici. Ethici zijn mensen, die over wat de filosofen hebben uitgedacht weer verder gaan denken om die waarden in de praktijk om te zetten. Je zou zeggen: dat kunnen mensen toch zelf. Mensen zijn zelf toch verstandig genoeg om te beoordelen hoe je in de praktijk van het leven moet handelen?

Nee, er zijn heel veel situaties in het leven waarover geleerde mensen extra moeten nadenken om te bepalen hoe er in situaties, waar belangrijke waarden mee gemoeid zijn, gehandeld moet worden.

Voorbeeld: in de tien geboden komen de waarden van de joods-christelijke traditie naar voren. Toch wordt er door mensen die die wetten onderschrijven tégen die wet gehandeld. Bijvoorbeeld: gij zult niet doden. In hoeveel zogenaamd christelijke landen wordt er niet door de overheid gedood? Kennelijk is die wet dus voor meerdere uitleg vatbaar. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld is de doodstraf nog geldig. Als er iets plechtigs aan de hand is, staat president Clinton als hoofd van de natie te bidden voor de microfoon en de tv-camera's. Tegelijkertijd zondigt hij/zijn land tegen de waardigheid van het menselijk leven, door God gegeven - zoals zij geloven.

Kennelijk is de wet: gij zult niet doden, een gebod voor de waarde van het leven, dus voor meerdere uitleg vatbaar. In zulke gevallen zijn ethici nodig. Dit zijn mensen die in staat zijn aan de hand van allerlei studies zo dicht mogelijk te komen bij de praktijk van het goede handelen. Waarom mag die staat dus wel of niet doden?

Voorbeeld geven van waarom wel of niet

Je hoorde mij zeggen: die ethici zijn in staat om 'zo dicht mogelijk' te komen bij een goed oordeel wat wel of niet mag met die waarde van het recht op leven.

Wat filosofen, theologen, geestelijken, ethici en andere denkers zeggen over grondbeginselen, waarden van het menselijk bestaan, de samenleving, is niet een op zichzelf staande waarheid.

- traditie
- godsdienst - levensbeschouwing
- context - cultuur

Een afweging op argumenten en invloeden. (Tekening)

Voortdurend nadenken

Ik wil nog een woord toevoegen: ideeën.

Een idee is: een ondersteld eeuwig en volmaakt grondbeeld of voorbeeld van iets.

Als u zegt: ik heb een idee, heeft u er dan enig idee van dat u zo'n plechtige uitspraak doet? Dat u een wijsgerige/filosofische term gebruikt?

Een idee is dus, eenvoudiger gezegd, een voorstelling van iets. Het is een gedachte over iets.

Ook: een ontwerp plan.

Een waarde heeft dus ook met een idee te maken. Een idee van:

Wat is de mens?

- Een rechteloze slaaf die je als ondernemer voor je kunt laten sloven?
- Een stuk vlees, dat je voor je seksuele driften kunt gebruiken en betalen?
- Een door de Scheppende gewild individu als mede-scheppende op aarde?

- Een kind dat speelt voor Gods aangezicht
- Een waardevol individu dat eigen rechten heeft?

Wat is een dier?

Wat is de natuur?

Dus heb je er een idee van wat een dier eigenlijk is?

Spreeken over waarden vraagt dus om een voortdurend nadenken.

Een eigen mening vormen over de waarde van de mensen, de elementen, de dingen om ons heen.

Spreeken over waarden is dus voortdurend bezig zijn je hersens, je intellect, je verstand te gebruiken.

Spreeken over waarden betekent tegelijkertijd dat je niet meer van die waarde kunt beamen dan je zelf kunt onderschrijven.

Ik bedoel daarmee: als je een waarde is aangeleerd, in hoeverre hebt je die in je leven ook echt vanuit je zelf kunnen onderschrijven?

Of heb je daar nooit echt over nagedacht?

Of heb je die waarde maar voor zoete koek aangenomen omdat degene die jou die waarde doorgaf het vast beter zou weten dan jij? Kan dat?

Of kun je alleen maar voor je eigen leven, denken, spreken en handelen verantwoordelijk zijn?

Waarden worden geboren, gehandhaafd, uitgevoerd in een context.

Voorbeeld:

- discussie over euthanasie: leven rekkende gezondheidstechnologie, middelen voor euthanasie, wetgeving
- Japan: ouderen als zij hun gebit verliezen,
- de Indianen: gaan ergens liggen om te sterven.

Standpunten veranderen door veranderende context.

Nieuwe discussie: sperma laten invriezen.

- als je overleden bent je lichaam laten invriezen

Gender

Nieuw woord: waardendiscussie is gender bepaald.

Gender - sekse. Gaat het om mannen of vrouwen?

Terwijl ik deze lezing schrijf heb ik heel erg het idee dat het gaat over mannen: filosofen, theologen, geestelijken, ethici.

Stel: vanaf de twintiger jaren van de voorbije eeuw gingen steeds meer vrouwen studeren, vanaf de jaren vijftig kwamen ze in de politiek: wie hebben tot dan de waarden bepaald?

Af en toe tijdens mijn lezing zal ik me afvragen: waar heb ik zelf in die discussie meegedaan?

Standpunten veranderen in een veranderende context.

Voorbeeld: context verandert in onze tijd door multiculturele samenleving. In geval van doodstraf: veel vluchtelingen komen uit een cultuur waar doodstraf een waarde is. Belangrijk. Gebaseerd op godsdienst.

Als u er voor bent dat deze mensen in onze vertegenwoordigende bestuurslichamen komen: gemeente, provincie, parlement, dan kunnen die ideeën ook veranderen.

Herinvoering doodstraf? Wat zegt dat over onze verantwoordelijkheid tegenover onze waarden?

Zitten er voldoende vrouwen in vertegenwoordigende lichamen?

Ideeën over vrouwen: wat vrouwenbeweging heeft bevochten ten aanzien van vrouwenrechten, kan teruggeschroefd worden door inbreng van mannen uit andere culturen. De vraag is steeds - en dat is een heel belangrijke voor ons vrouwen - : wie nemen er aan de discussie over waarden, over de grondbeginselen in onze samenleving deel?

Waar wordt die discussie gevoerd? Binnen vrouwen organisaties bijvoorbeeld over zorg. Komt het resultaat van zo'n discussie bij beleidsmakers, bij volksvertegenwoordigende instanties terecht?

Bijvoorbeeld de discussie op radio 1 elke avond tussen 19 - en 20 uur.

Op televisie discussie programma's. Dat zijn een soort smaakmakers, opinievormers. Daar wordt de opinie gevormd. Wie doen daar aan mee? Zorg jij dat jouw mening wordt gehoord? In feite is het een heel politieke aangelegenheid om met waarden bezig te zijn. Het persoonlijke is politiek.

In een proces van het redeneren over een waarde, of die waarde 'gerechtvaardigd' is, is het heel belangrijk om het inzicht van anderen te bestuderen. Bijvoorbeeld: tegen de doodstraf. Waarom zijn anderen er voor? Waar is die mening op gebaseerd? Waarop is mijn eigen tegen doodstraf-zijn gebaseerd? Waar komt mijn standpunt vandaan? Waar komt het standpunt van de anderen vandaan? Op welke waarden is mijn standpunt gebaseerd? Op welke waarden is hun standpunt gebaseerd? Hebben die standpunten nog wel geldigheid in deze tijd?

Word je moe van dit soort discussies en denk je: dat kan ik niet behappen en dat moeten anderen maar doen? In hoeverre kun je dan een verantwoordelijk burgeres van dit land zijn?

Geldigheid

Bij waarden gaat het om de geldigheid. Dit geldt wel of dit geldt niet. In dat gelden zit iets van: wat is het waard? Een gezegde luidt: wijsheid geldt meer dan kracht. Als het over een wet gaat bijvoorbeeld. Dus het wijs omgaan met een wet is belangrijker dan de wet doordrukken. Het woord wijsheid speelt bij 'waarden' dus een belangrijke rol. *Vrouwen van dagen*: wil zeggen: wijze vrouwen. Nog een gezegde: gewaardeerd worden dat geldt hem/haar meer dan rang of stand.

Het gaat dus om de geldigheid.

Ik ga terug naar het woord *traditie*. Het etymologisch woordenboek geeft als een van de wortels van het woord waarde het werkwoord 'worden', in relatie tot draaien, buigen, wenden. Deze woorden zeggen iets over het steeds weer herwaarderen van een waarde: binnen een context, veranderende inzichten, veranderende machten, krachten, enzovoort. Zo

draait, buigt en wendt de waarde in de discussie, de gesprekken, in het leven en zo wordt de waarde steeds opnieuw gevormd en geformuleerd.

De waarden waar het in onze samenleving om gaat zijn vooral gebaseerd op de Griekse traditie en de joods-christelijke geschriften.

De Griekse geschriften dateren van de filosofen rond ca. 500 tot 400 voor Christus en later.

De bijbelse geschriften dateren ook uit die tijd: ca. 700 voor Chr. zijn de meeste boeken uit het Oude Testament opgeschreven. Die van het Nieuwe Testament ca. 200 - 400 na het begin van onze jaartelling.

Beide tradities, de Griekse en de joods-christelijke, zijn door kerkvaders als onder andere Augustinus (354-430) gebruikt in hun vastleggen van theologie voor onze tradities.

Theologie studenten van nu zijn nog met Augustinus bezig in hun studie. En bekijk eens hoe die kerkvaders vrouwen 'waardeerden'.

Vervolgens de Middeleeuwen: het herontdekken van Griekse filosofen. Daardoor een nieuwe mensvisie, herwaardering van denkbeelden en ideeën enzovoort.

Natuurkundigen, filosofen, Verlichting, Postmodernisme.

Als we teruggaan in de traditie en kijken waar de eerste geschriften over onze waarden vandaan komen, dan belanden we bij de Grieken.

Voordat we gaan lezen in de Griekse teksten moet de vraag beantwoord worden:

- welk mensbeeld hadden de Grieken van 400 v. Chr.?
- welke visie hadden ze op de maatschappij?
- wat was de historische en maatschappelijke situatie?

Dit geheel van antwoorden is: de context. Dus in welke context leefden de Grieken?

De antwoorden op die vragen moet je vergelijken met de antwoorden op de vragen van onze eigen context.

- welk mensbeeld hebben wij in 2000?
- welke visie hebben wij op de maatschappij?
- in welke historische en maatschappelijke situatie leven wij?

Deze antwoorden moet je met elkaar vergelijken. Pas dan kun je zeggen of de waarde van die filosofen van toen nog voor ons kunnen gelden.

In een discussie over waarden zijn vooral de argumenten belangrijk. Je plaatst ze tegenover de argumenten van anderen. In sommige gevallen moet je zelf beslissen. Maar je luistert ook naar anderen. Daardoor word je eigen mening aan het wankelen gebracht. Of juist versterkt. Of veranderd. Of bijgesteld.

Waarde voor vrouwen

De mensen die de filosofie van Aristoteles (384-322 v. Chr.) konden horen waren a) mannen, jong en oud en b) zij waren vrije burgers met een zeker bezit. De rest van de Griekse bevolking was buitengesloten. Dat waren slaven en vrouwen en ieder die geen Grieks burger was.

Dus als Aristoteles zich gaat bezighouden met de vraag: hoe vind ik het hoogste geluk? dan doet hij dat vanuit zijn context: als rijke Griekse burger, die gewaardeerd wordt en die niet zijn brood verdient in dagelijks zweten en zwoegen en die geen kinderen baart. Met andere woorden die in grote mate kan doen en laten wat hij zelf wil.

De vraag is wat zijn zulke waarden waard voor vrouwen uit zijn tijd?

Voor vrouwen uit onze tijd?

Over die waarden moet dus goed nagedacht en gesproken worden door vrouwen van nu om te zien wat aan de waarden die hij heeft benoemd veranderd zou moeten worden?

Kunnen vrouwen achter Aristoteles' waarden staan: doel van het leven is geluk?
Aristoteles kan zich dus veroorloven aan het mensbeeld hoge eisen te stellen. Het gaat om mannen die op hun eer zijn gesteld, die als geronten, oudsten, (gerontologie) in de raden zitten. Het goede leven dat Aristoteles op het oog heeft, is dus verbonden met hoge posities, welstand, macht. Dat zegt iets over de democratie in die tijd.

Het is een grote stap naar de Middeleeuwen: Vorsten. a) hoe gedragen vorsten zich? b) Hoe houd je de gemeenschap in de hand?

Eenzijds is er de geestelijkheid die vorsten in bedwang wil houden, anderzijds ondersteunen ze vorsten.

Het ontwerpen van een christelijke deugdenleer is vooral gericht op vorsten: hoe zij zich hebben te gedragen.

Drie standen in de Middeleeuwen: geestelijkheid, adel, boeren.

Dus 'achterlijker' dan in de Griekse traditie.

De weg die wordt gevolgd in ca. 1000 in Midden en Noord-Europa: sociaal collectief gedrag, kerstening van heidense godsdienst.

Preken van geestelijkheid en traktaten: instrueren, waarschuwen, bewegen, bevorderen tot een bepaald gedrag.

Deugden zijn vooral: gehoorzaamheid, vrijgevigheid, gastvrijheid, werklust, nederigheid, naastenliefde.

Circa 12^e eeuw: dieptekerstening: opkomst steden en burgers. Andere samenstelling van bevolking. St. Franciscus en Sta. Clara. Begijnen, armoedebewegingen.

Andere deugden in de tijd van Luther (1483-1546). Boerenoorlogen tegen de vorsten. De houding van vorsten strookt niet met gevoel van rechtvaardigheid: Justitia. Thomas Münzer (1490-1525), revolutionair Christendom: socialistisch. Opstanden.

Vooraf te maken met visie op maatschappij.

Het goede leven is sinds de visie van Aristoteles dus veranderd door de Verlichting en de Franse Revolutie onder andere.

Bijvoorbeeld: Socialisme: gericht op gemeenschap. Gelijkheidsbeginsel.

Gelijkwaardigheidsbeginsel.

Vrouwenbeweging

Met de vrouwenbeweging in de jaren zeventig van de twintigste eeuw hebben vrouwen haar ideeën gesteld tegenover die van mannelijke intellectuelen. Vrouwenbeweging is cultuurkritiek.

Cultuurkritiek is de werkelijkheid omvormen. Idee > spreken > handelen.

Hebben wij/jullie daar aan meegedaan? Op welke manier?

De vraag is: gaan we bij het ouder worden daarmee door?

In het boek van Annelies van Heijst lezen we: ‘Taal vervult een spilfunctie bij de constructie van de werkelijkheid.’ Voorbeeld: specifieke woorden uit de vrouwenstrijd: onderdrukking, patriarchaat, sekse specifiek.

Wij worden vaak aan onze woorden herkend. Het is ons vakjargon. Ons dialect. ‘Taal’, aldus Van Heijst heeft werkelijkheidvormende krachten.’ Taalconstructies zijn geen product van individuen, maar liggen ingebed in sociaal-culturele verhoudingen en waarden. Daardoor is de visie en het woord van de een meer waard dan van de ander. Afhankelijk van wie spreekt of schrijft, en tot wie, is taal een machtsmiddel ter overheersing of ter onderschikking. Taal is om iemand te verleiden of te manipuleren. Ter communicatie of verbale executie.’

Ik vind het zelf belangrijk om ook bij het ouder worden na te blijven denken en te blijven spreken over waarden die binnen de vrouwenbeweging zijn benoemd. Om te lezen wat vrouwelijke wetenschapsters daar over schrijven. Alleen op die manier kan ik meedenken en mee praten over de manier waarop vrouwen de cultuurkritiek waarover het in de jaren zeventig ging, ook in de 21^e eeuw kunnen omzetten in een andere samenlevingswerkelijkheid. Wat men in de christelijke traditie geleerd had, was onveranderlijkheid, een waarde in zich. Een van de godsbeelden was God als de Onveranderlijke.’

Tegenwoordig is bijna alles veranderlijk. Daar is niets fout mee.

Wel belangrijk is, dat wij als vrouwen blijven mee denken en mee praten over het waarom van veranderingen. Ieder van ons vanuit haar eigen levensgeschiedenis en met de mogelijkheden die zij heeft in haar eigen leefomstandigheden.

Linda R.Gannon zegt in haar boek ‘Women and aging’. ‘Wijsheid waarover ouderen in toenemende mate zouden beschikken heeft niets met intellect of geleerdheid te maken. Wijsheid is gebaseerd op levenservaring. Als je kunt reflecteren op wat er in je leven gebeurt, als je dat kunt verwerken en integreren in je bestaan, dan snap je meer van het leven. Deze vorm van wijsheid kun je alleen ontwikkelen, als je de opgelegde patronen, die voortkomen uit opvoeding, traditie en cultuur, durft los te laten. Dan ga je leven vanuit je ‘eigen-wijsheid’ en je eigen bron. Dat betekent dat je kunt blijven groeien, ook in het ouder worden.’

=====

Opgaven voor de middag

kies een vrouw uit de groep die het gesprek en de tijd bewaakt.

kies een vrouw die terug in de grote groep in grote lijnen verslag doet van de uitkomst van het gesprek.

Eigen-waarden

1. Vrouwen die in het boek *Vrouwen van dagen* aan het woord komen,
 - raakten vanaf de zestiger jaren betrokken bij allerlei culturele en maatschappelijke veranderingen.
 - Welke maatschappelijke, culturele, levensbeschouwelijke veranderingen zijn voor jou belangrijk geweest vanaf de zestiger jaren?
 - Hebben die veranderingen te maken met feministische/kritische inzichten?
 - Maak, voordat je aan het gesprek begint, voor jezelf een lijstje. Eventueel met behulp van een levenslijn of jaartallen.
2. Vrouwen die in het boek *Vrouwen van dagen* aan het woord komen vinden het belangrijk ook in de levensfasen van het ouder-zijn kritisch te blijven kijken naar het eigen leven in relatie tot de maatschappij en de wereld waarin zij leven.
 - Welke waarden in relatie tot de maatschappij en de wereld om je heen zijn - nog steeds - belangrijk voor jou?
 - Zijn er nieuwe waarden, geïnspireerd door de vrouwenbeweging aan toegevoegd? Welke?
 - Welke geef je door?
 - Op welke manier?
 - Voel je je geïnspireerd door andere vrouwen? Wie?

=====

Evaluatie studiedag over waarden in het Ignatiushuis te Amsterdam 18 februari 2000

- Opgezien tegen nieuwe vrouwen; het is meegevallen.
- Positieve ervaring. Ik zoek verdieping. Het vraagt om voortzetting.
- Heleboel opgerakeld. Jammer, te kort. Meer diepgang. In uitnodiging meer specifieke informatie.
- Leesstukken waren moeilijk. Toch verband achteraf. Heb *Vrouwen van dagen* gelezen, wil uitdiepen en ervaringen uitwisselen.
- Het viel mij ook mee. Gesprekken in kleine kring fijne ervaring. Heb persoonlijk veel aan feminisme gehad. Fijne dag.
- Blanco binnengekomen zonder papieren. Ontzettend boeiend. Persoonlijke verhalen. Een goede sleutel om naar eigen leven te kijken. Ik ben een oude feministe. Graag vervolg.
- Gesprekken in groepjes plezierig. Heel andere invalshoeken. Verruimend. Kritiek: vragen te veel lading met het feminisme. De groep is te groot.
- Kritisch ouder worden frappant om je geschiedenis op te halen. Ik ben door geschiedenis geworden die ik ben. Groep te groot.
- Gegeven info uitstekend. Groepjes niet te groot. Heel zinvol. Terug in geschiedenis. Heerlijk in een land waar dit kan.
- Ik dacht bij de inleiding: oh dit gaat fout. Stom van mezelf. In oktober redelijk goed afgelopen.
- Kleine groepjes leuk. Je hoort andere verhalen. Jammer, te weinig de diepte ingegaan.
- Wat mensen elkaar te vertellen hebben. Ludieke tijd van zeventiger/tachtiger jaren. Veel meegemaakt. Te veel op feminisme. Ander beeld. Boeiende samenvatting. Niet genoeg de diepte in. Hoe je dat dan doen moet? Toch gevoel er zou meer uit kunnen komen. Vragen te ingewikkeld.

- Ontvangst en verzorging rommelig. Ik heb me geërgerd. Dagen zouden voortgezet moeten worden. Vragen gestructureerder. Een vervolg met zoveel mogelijk dezelfde mensen. Wil jij dat doen?
- Dag was goede prikkel. LLevensreis. Zelfde kritiek. Voorbereiding (uitnodigingsbrief) niet goed. Door vragen goed praten.
- Dubbel, waardevolle dag. Voor ouder worden handvatten niet. Herhaling van wat ik wist. Geen nieuwe dingen. Misschien zelf te veel op zoek naar nieuwe dingen.
- Ging hier schoon naar toe. Moed om verder te gaan. Bedankt iedereen.
- Pas op de plaats. Net 48 jaar, maar ik heb zin om ouder te worden. Herwaardering van waarden waarmee je geleefd hebt. Bij mij is het wel de diepte in gegaan. Droom die ik al heel lang heb, is hier deze dag duidelijk geworden. Genoten van samenzijn van vrouwen. Genoten van de vrouwen: wijsheid, kracht en spirit
- Een hogedrukdag. Geen kritiek op feministisch aspect. Besef dat ik mijn leven dank aan feminisme. Feminisme heeft naast het geloof een grote stuwende kracht uitgemaakt.
- Artikel moeilijk. Heel prettige dag gevonden. Heerlijk om over zulke dingen te praten.
- Aan het eind: zou jij verder willen met ons?

Sieth Delhaas en antwoord op laatste vraag: ik ben hier gast en ik kan niet mezelf aanbevelen.